

До 80-річчя О. О. Кротової

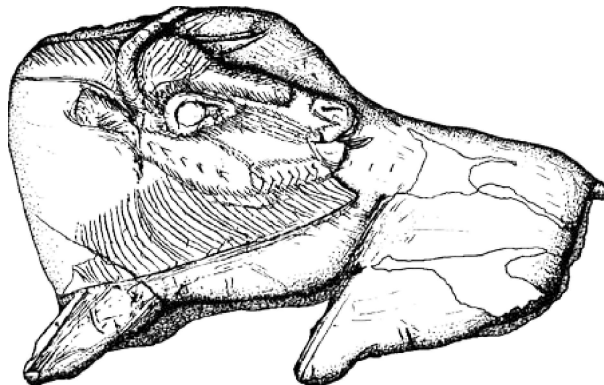
КИЇВ
Інститут археології НАН України
2023

ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

Кам'яна доба України

Випуск 22

До 80-річчя О. О. Кротової

КИЇВ
Інститут археології НАН України
2023

УДК 902/904(407+4)''631/634''(082)

К 18

К 18 **Кам'яна доба України:** Збірник наукових статей. — Вип. 22. — Київ: Інститут археології НАН України, 2023. — 182 с.

ISSN 2519-2043

Шановним читачам пропонується черговий 22 випуск періодичного видання відділу археології кам'яної доби ІА НАНУ «Кам'яна доба України». Збірка наукових статей присвячена 80-річному ювілею відомої дослідниці палеоліту України д.і.н. О. О. Кротової. Видання містить статті з проблематики палеоліту, якою вже понад пів сторіччя займається ювілярка.

Розраховано на археологів, істориків, викладачів історії, студентів, краєзнавців, усіх, кого цікавить стародавня історія та археологія.

УДК 902/904(407+4)''631/634''(082)

Затверджено до друку Вченою радою Інституту археології НАН України 16.01.2023

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

д.і.н., проф.	Залізник Л. Л. (головний редактор)
м.н.с.	Нездолій О. І. (відповідальний секретар)
д.і.н., чл.-кор.	Чабай В. П. (ІА НАНУ)
проф. археології	Джинджан Ф., Сорбонна, Париж, Франція
док. філософ., проф.	Ліллі М. ун-тет м. Умеа, Швеція
док. хаб., проф.	Кадров С., Інст. археології, Краків, Польща
д.і.н., пр.н.с.	Степанчук В. М. (ІА НАНУ)
д.і.н., с.н.с.	Кротова О. О. (ІА НАНУ)
д.і.н., проф.	Ситник О. С. Інст. українознавства НАНУ, Львів
д.і.н., пр.н.с.	Сапожников І. В. (ІА НАНУ)
д.і.н., проф.	Отрощенко В. В. (ІА НАНУ)
к.і.н., с.н.с.	Кулаковська Л. В. (ІА НАНУ)
к.і.н., с.н.с.	Потехіна І. Д. (ІА НАНУ)
к.і.н., с.н.с.	Манько В. О. (ІА НАНУ)

Науковий редактор випуску
д.і.н., професор *Залізник Л. Л.*

Літературний редактор *Нездолій О. І.*

Комп'ютерна верстка *Пічкур Є. В.*

Надруковано в авторській редакції.

Переклад англійською мовою в авторській редакції.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

д.і.н., професор *Отрощенко В. В.*

к.і.н., доцент *Рижов С. М.*

Свідоцтво про реєстрацію KB №22372-122-72 ПР від 29.08.2016

ISSN 2519-2043

© Інститут археології НАН України, 2023

КРОВА ОЛЕКСАНДРА ОЛЕКСАНДРІВНА

Гаскевич Д. Л., Матвіїшина Ж. М.,
Денисюк В. Л., Кіосак Д. В.*

ПРОБЛЕМА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ НЕОЛІТИЧНИХ ЗНАХІДОК ПОСЕЛЕННЯ ФАСОВА В СВІТЛІ НОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Haskevych D. L., Matviishyna Zh. M.,
Denysiuk V. L., Kiosak D. V.

NEW RESEARCH ON THE PROBLEM OF INTERPRETATION OF THE NEOLITHIC FINDS FROM THE FASOVA SITE

У статті проаналізовано всю доступну інформацію про дослідження В. К. Пясецьким пам'ятки Фасова в Житомирському Поліссі у 1971 р., а також опубліковано результати розвідкових робіт, проведених на ній авторами у 2021 р. Зроблено попередній висновок про існування тут поселення місцевої субнеолітичної людності, в середовищі якої потрапила «імпортна» посудина культури лінійно-стрічкової кераміки.

Ключові слова: неоліт, культура лінійно-стрічкової кераміки, субнеоліт, Східна Волинь, зона мішаних лісів, міжкультурні контакти.

Вступ

У дослідженні процесів неолітизації важливу роль посідає вивчення контактів носіїв привласнюючих та відтворюючих форм господарства. На території України зоною таких контактів була східна межа ареалу класичної ранньоземлеробської культури лінійно-стрічкової кераміки (КЛСК), поширеної у Центральній Європі, на заході Волині, у Подністров'ї та в північно-східній частині Румунії у другій половині VI – на самому початку V тис. до н. е.

Впродовж років найсхіднішими знахідками КЛСК вважалися фрагменти двох посудин, виявлені В. М. Даниленком у 1959 р. на поселенні буго-дністровської культури Базьків Острів у Лісостеповому Побужжі (Пассек, Черниш 1963, с. 13, рис. 3; Даниленко 1969, с. 66, рис. 16: 12, 13). У 1971 році майже настільки ж східний пункт зі знахідкою лінійно-стрічкової посудини, що став відомим під назвою «Фасова», був виявлений Валерієм Казимировичем Пясецьким значно північніше – на р. Тростяниця в басейні р. Тетерів на Східній Волині (рис. 1).

Відкриття в 1995 р. поселення Віта-Поштова-2 під Києвом пересунуло межу ареалу КЛСК ще далі на схід (Гаскевич 1998; Gaskevych 2006). Попри це Фасова досі має непересічне значення як єдина пам'ятка зі знахідкою фрагменту лінійно-стрічкової посудини у Південно-Східному Поліссі. Це й обумовлює незгасаючий інтерес до неї дослідників неоліту, що, зрештою, вилилося у відновлення тут розвідкових робіт, проведених авторами цієї статті в 2021 р.

Історія досліджень

Пам'ятку Фасова у 1971 р. виявив В. К. Пясецький, який на той час поєднував основну роботу геолога Житомирської геологічної експедиції, що вела пошуки родовищ ільменіту (сировина для виробництва титану), з археологічними розвідками. Її відкриття він вперше оприлюднив у своєму польовому звіті, підготованому у березні 1973 р. (Пясецький 1973). У ньому Фасові присвячено три абзаци, які далі наводяться повністю (за винятком посилань на рисунки) зі збереженням орфографії та пунктуації:

«Одиною, але дуже цікавою знахідкою є фрагмент посудини культ. лінійно-стрічкової кераміки. Знайдений він біля с. Фасова Вол.-Волинського р. ну на піщаному підвищенні корінного правого берега р. Тростяниці (пункт № 36) – правої притоки р. Ірші. В цьому ж місці знайдено кілька уламків типової тищинецької і, можливо, чорноліської кераміки, невеличке прясло, кілька кремінних знарядь.

З уламка реконструюється невеличка посудинка типової форми в вигляді чашки. Колір глини сірий, поверхня підлощена. Стінки незвично товсті, глиняна маса однорідна, зовнішня поверхня прикрашена характерним лінійним орнаментом з заглибленням – «нотою» (вказана стрілкою). В глині в значній кількості присутні зерна мінералу ільменіту, а це дає повну гарантію того, що маємо справу не з імпортом, а з фактом просування в неоліті на територію басейну Ірші груп носіїв цієї культури найімовірніше з території Західної Волині.

* ГАСКЕВИЧ Дмитро Леонідович — кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу археології кам'яної доби, Інститут археології НАН України, пр-т Володимира Івасюка, 12, Київ, 04210, Україна; ORCID: 0000-0002-2831-1092; dmytro.haskevych@gmail.com

МАТВІЙШИНА Жанна Миколаївна, доктор географічних наук, професор, завідувач сектору палеогеографії, відділ геоморфології та палеогеографії, Інститут географії НАН України, вул. Володимирська, 44, Київ, 01054, Україна; ORCID: 0000-0003-1412-7232; MatviishynaZM1938@nas.gov.ua; dsp.paleo.geo@di.ua

ДЕНИСЮК Володимир Леонідович — науковий співробітник, Коростенського краєзнавчого музею; вул. Музейна, 4, Житомирська область, м. Коростень, 11500, Україна; kormuz@ukr.net

КІОСАК Дмитро Володимирович, доктор історичних наук, доцент кафедри археології та етнології України, факультет історії та філософії, Одеський національний університет ім. І. І. Мечнікова, вул. Єлісаветинська, 12, м. Одеса, 65082, Україна; відділ вивчення Азії та Північної Африки, університет Ка' Фоскарі, Венеція, Італія, Palazzo Vendramin, Dorsoduro 3462, 30123 Venezia, Italia; ORCID: 0000-0002-3349-4989; dmytro.vl.kiosak@gmail.com

Интересна ця знахідка і тим, що в майбутньому, якщо стануться випадки сумісного знаходження кераміки описаного типу разом з дніпро-донецькою, то ранній етап ДДК можна буде більш точно визначити в часі» (Пясецький 1973, с. 26-27).

Наведений текст супроводжують схематичний план розташування пам'ятки (рис. 2: 1), а також фотографія фрагменту кераміки КЛСК, поєднана з графічною реконструкцією посудини (рис. 8: 1а). На плані пункт Фасова позначено на правому березі р. Тростяниця, за 0,5 км на схід від місця впадіння у неї лівого допливу – ручаю, що тече між селами Фасова та Рудня-Фасова, та за 0,15 км на південь від річища річки. Співставлення схеми з топографічною картою місцевості та сателітарним знімком Google Earth дозволяє локалізувати це місце за 0,3 км на схід від мосту, яким р. Тростяниця перетинає дорога, що з'єднує с. Рудня-Фасова та с. Кам'яний Брід (рис. 2: 2, 3).

Після першого опису у польовому звіті В. К. Пясецький побіжно згадав пункт Фасова у своїй статті 2009 р. (Пясецький 2009, с. 98). Більш детальну інформацію про нього він навів у неопублікованому рукописі, написаному влітку 2017 р. і пізніше розміщеному А. Б. Бардецьким (особисте повідомлення 29.10.2021 р.) на Інтернет платформі Academia.edu. Зокрема, в ньому В. К. Пясецький назвав пам'ятку «Рудня-Фасова 1» і написав, що фрагмент кераміки КЛСК з «нотним» орнаментом було знайдено «на правому корінному піщанистому березі р. Тростяниця на схід від села, дець за 300 м східніше мосту» (Пясецький 2017, с. 12), що повністю збігається із її локалізацією, відтвореною на підставі схематичного плану з польового звіту.

Широкому загалу науковців пам'ятка Фасова стала відомою завдяки згадці у статті Д. Я. Телегіна 1979 р. Посилаючись на звіт першовідкривача, він написав: «Особливий інтерес привертають перші знахідки кількох фрагментів типової лінійно-стрічкової кераміки на території Житомирської області, виявлені в 1972 р. краєзнавцем В. К. Пясецьким біля с. Фасова Володар-Волинського р-ну. Тут на орному полі над долиною р. Тростянець (притока Ірші) знайдені фрагменти кераміки, зокрема уламок відносно товстостінної миски сірого кольору з врізаними лініями і нотами» (Телегін 1979, с. 232-233).

За шість років Я. К. Козловський із посиланням на статтю Д. Я. Телегіна згадав Фасову, зазначивши, що «фрагменти кераміки з лінійними орнаментами трапляються там без будь-якого іншого культурного контексту, і тому можна припустити, що вони є наслідком далекосяжної експансії груп населення цієї культури з Волині» (Kozłowski 1985, р. 65-66). Відтоді на картах у публікаціях багатьох дослідників цей пункт фігурує як пам'ятка власне КЛСК (наприклад, Kozłowski 1985, р. 68, fig. 12; Ларина 1999, с. 11, рис. 1, 2; Gaskevych 2006, р. 206, fig. 1; Kiosak 2017a, р. 257, fig. 1; Kiosak 2017b, р. 118, fig. 1; Dębiec, Saile 2015, S. 16, Abb. 15; Saile 2020, р. 209, fig. 2, р. 220, fig. 13). Набагато рідше його трактують як «місце перебування носіїв

КЛСК» (Охріменко 1993, с. 107), місце «випадкової» (Ларина 1999, с. 16, рис. 5) чи «окремої» (Gaskevych 2021, р. 207, fig. 1) знахідки КЛСК, або поселення місцевої людності з «імпортом» КЛСК (Ларина 2009, р. 51, fig. 1; Ларина, Дергачев 2017, с. 7, рис. 1, с. 9, рис. 3).

Розбіжності у інтерпретації пункту Фасова, власне, і обумовили необхідність проведення тут нових розвідкових робіт, метою яких стало поточення локалізації та стратиграфії пункту, а також культурної належності неолітичних знахідок з нього. Першим кроком до цього стало рекогносціювання, проведене Д. Л. Гаскевичем у жовтні 2013 р. на правому березі р. Тростяниця на ділянці між с. Рудня-Фасова та с. Кам'яний Брід. Тоді місце, яке відповідало умовній позначці на схемі в польовому звіті В. К. Пясецького (текстова згадка про пункт на той час ще не була розміщена в Інтернеті), виявилось щільно задернованим, через що жодних археологічних матеріалів на поверхні не помічено. Але за 1,5 км східніше було виділено нову пам'ятку Кам'яний Брід-1 (рис. 2: 3) зі знахідками різних періодів, зокрема крем'яними виробами та субнеолітичною керамікою (Гаскевич 2021). Земляні роботи на обох пунктах не проводилися через відсутність дозвільної документації.

Новий етап розвідкових досліджень пункту Фасова був проведений авторами цієї статті у 2021 р. Роботи полягали у детальному описі географічних та геоморфологічних умов розташування пам'ятки, збиранні підйомного матеріалу та шурфуванні з метою з'ясування її геологічної та археологічної стратиграфії.

Опис пам'ятки

Пам'ятка Фасова (Рудня-Фасова-1) знаходиться на правому березі р. Тростяниця (р. Ірша–р. Тетерів–р. Дніпро), на відстані від 250 м (західний край) до 500 м (східний край) на схід від мосту, по якому проходить відсипана гравієм дорога, що з'єднує села Рудня-Фасова та Кам'яний Брід (обидва – Новоборівської селищної територіальної громади Житомирського району Житомирської області). Відстань від центру пам'ятки до крайніх споруд південно-східної околиці с. Рудня-Фасова становить 480 м. У західній частині пам'ятки стоїть непрономерована бетонна опора ЛЕП, що перетинає ріку.

На прилеглий до пам'ятки ділянці річка тече із заходу на схід. Річище вузьке, меандруюче. Заплава досить вузька, двостороння, заболочена, щільно заросла очеретом. Вона плавно підвищується, змінюючись періодично затоплюваною піщаною під дерновими оглєсними супіщаними ґрунтами надзаплавою («високою» заплавою). Остання займає більшу частину річкової долини, яка має тут ширину близько 1 км. Частина надзаплави розорана під городи, решта використовується як пасовище чи заростає бур'яном, чагарниками та деревами. Біля борту долини вона має висоту не більше 3 м над рівнем води. Тут вона плавно підвищується, утворюючи терасу, вкриту дерново-слабопідзолистими глеюватими супіщаними та суглинковими ґрунтами. Своєю чергою, тераса переходить у слабо роз-

членоване повністю розоране вододільне плато висотою 5–8 м над рівнем води.

В районі пам'ятки край надзаплави більш крутий та високий, ніж на сусідніх ділянках. Відтак, тут спостерігається видовжене вздовж ріки піщане, ймовірно, повеневого походження, пасмо розмірами 250 × 80 м та максимальною висотою близько 2 м (рис. 2: 3; 3). Поверхня підвищення вкрита травостоем низькорослої степової рослинності, в асоціаціях якої зустрічаються пирій, тонконіг, китник, костриця, кульбаба, цмин, ромашка, подорожник, щавель, деревій, коростянка, ендемічна орхідея степова та ін. Від решти масиву високої заплави ця ділянка відділена болотистим пониженням (можливо, старе річище або меандр) під високотравним рясним лугом з переважанням вологолюбної рослинності. Тут багато осоки, підмаренника, пирію, деревію та ін. На відстані близько 150 м від річки смуга лісу шириною до 70–80 м, що складається з дерев і чагарників, що займають як піднесені ділянки (тут ростуть сосна, вільха, осокір, дуб), так і пониження (переважають вільха, осокір та терен).

Приблизно посередині описаного підвищення можна провести умовну межу, що ділить його на дві, приблизно, однакові за площею частини – більш високу східну та, дещо нижчу, західну (рис. 3).

Знахідки з поверхні

В 2021 р. на поверхні пам'ятки було зібрано 18 знахідок: 12 виробів з кременю та 6 фрагментів кераміки. Більшість з них – 8 крем'яних виробів та 2 уламки посуду – підібрано у східній частині пункту. Із західної частини походять лише 3 кремені та 4 фрагменти кераміки. Поодинокі кістки невизначених тварин, включаючи їх дрібні кальциновані уламки, а також цілі та фрагментовані мушлі річкових і суходольних молюсків зрідка траплялися на поверхні по всій площі пам'ятки. Розташування частини кісток біля сучасних нир дозволяє розцінювати їх як здобич відповідних тварин, ймовірно, невеликих хижаків.

Зібрані вироби з кременю представлені пластинкою з обламаним кінцем та дрібною ретушшю на зламі, можливо, утвореною внаслідок використання в якості перфоратора (рис. 9: 3); медіальним уламком пластинки (рис. 9: 8); пластиною з обламаним кінцем (рис. 9: 6); шістьма відщепами, з яких три мають сліди використання у вигляді нерегулярної дрібної ретуші та негативів окремих сколів (рис. 9: 9, 10); лускою; проксимальним уламком невизначеного сколу; уламком жовна з негативами кількох сколів апробації.

Серед фрагментів кераміки з поверхні пам'ятки лише один орнаментований. Це уламок стінки ліпної посудини, прикрашений горизонтальним рядом коротких діагональних насічок, а також відбитками шнура, що утворюють напівкруглі фестони (рис. 8: 3). Поверхні фрагмента грубо заглажені. Керамічна маса містить обкатаний пісок та жорству. За технологічними ознаками посудина відноситься до середньодніпровської культури доби бронзи. Проте, її орнамент у вигляді фестонів більш притаманний виробам катакомбної культури та культури куляс-

тих амфор. Решта керамічних знахідок представлені п'ятьма невиразними дрібними неорнаментованими фрагментами ліпних посудин пізнього періоду доби бронзи та раннього заліза, виготовлених із глини з домішкою піску, слюди та жорстви, а також одним дрібним уламком стінки кружальної посудини, ймовірно, ранньомодерного часу.

Шурфи та стратиграфія

Загалом у 2021 р. на пам'ятці було закладено три шурфи розмірами 1 × 1 м. Всі вони були доведені до материка – археологічно стерильного шару чистого алювіального піску.

Шурф № 1

Закладений у найвищому місці більш високої, східної, частини підвищення поруч із групою молодих сосон. Привертає увагу наявність у цьому місці нерівностей поверхні регулярної, підквадратної, форми, що дозволяє бачити у них сліди колишніх перекопів (можливо, шурфів).

У південній стінці шурфу, доведеного до глибини 0,85 м, спостережені такі генетичні горизонти двох дернових ґрунтів (рис. 5):

Верхній ґрунт (0–0,42 м)

Сформований під різнотравно-злаковою степовою рослинністю.

Nd – 0,0–0,05 м – сірий, світло-сіра дернина, пухкий, грудкувато-розсипчастий пісок дрібнозернистий слабо гумусований з корінням степових рослин, багато світлих кротовин невеликих розмірів (d 4–6 см), перехід і межі дуже поступові за зміною забарвлення та меншим гумусуванням, межа майже горизонтальна.

H – 0,05–0,15 м – жовтувато-сірий до світло-сірого пухкий грудкувато-розсипчастий пісок дрібнозернистий слабо гумусований з корінням степових рослин; багато світлих малопомітних кротовин (d 4–6 см); перехід та межі дуже поступові за зміною забарвлення та меншим гумусуванням, межа майже горизонтальна.

Hr – 0,15–0,35 м – білувато-світло-сірий з корінням трав, з величезною кількістю світлих малопомітних кротовин (d 4–6 см), що слабо відрізняються за кольором від основної маси, грудкувато-розсипчастий дрібнозернистий пісок; перехід і межа поступові, але добре помітні за освітленням забарвлення, межа майже горизонтальна.

P – 0,35–0,42 м – білувато-світло-сірий розсипчастий пухкий дрібнозернистий пісок, можливо, еоловий нав'яний (судячи з сортованості матеріалу), найбільш світлий у розрізі; кротовин (d 4–6 см) багато, але вони мало помітні (світлі на світлому фоні), вони деформовані, в основному овальної форми; нижня межа нерівна хвиляста з проникненням піску в нижній горизонт до глибини 0,45 м в коротких хвилях, перехід помітний за більш бурим забарвленням. Цей світлий прошарок піску, ймовірно, еолового походження відокремлює верхній дерново-піщаний коротко профільний ґрунт від нижнього.

Нижній ґрунт (0,42–0,9 м)

Відрізняється від верхнього деякою буруватістю матеріалу, трохи темніший і з великою кількістю

буро-світло-сірих більших кротовин, з жовтуватим заповненням камер землерийів, ходів черв'яків; ортзандові прошарки вирізняються на світлому тлі цементациєю матеріалу гідроксидами заліза. Ґрунт дещо більш озалізнений, порівняно з верхнім. Зверху вниз профіль нижнього ґрунту такий:

Hr – 0,42–0,7 м – (перехідний до верхньої породи) палево-буро-світло-сірий, але трохи темніше лежачого вище, з корінням рослин та засипкою піску між більш буруватим матеріалом (верхня межа нерівна); структура грудкувато-розсипчаста, пісок дрібнозернистий, велика кількість округлих і овальних кротовин (*d* 5–8 см) в основному світлобурих і з біло-світло-сірим матеріалом у шару, що лежить вище; перехід і межа поступові за посиленням буруватості та збільшенням розмірів кротовин.

H – 0,7–0,85 м – неоднорідно забарвлений через велику кількість кротовин бурувато-світло-сірий до бурувато-сірого пісок грудкувато-розсипчастий, з великою кількістю овальної форми кротовин (*d* 7–12 см), що виділяються за темним забарвленням, і одиничними житловими камерами, заповненими одна (*d* 15–20 см) нижчим піщаним матеріалом, інша (*d* 12–25 см) – бурим сіруватим матеріалом цього ґрунту; маса значно перероблена землерийами (кротами і хробаками), але заповнення кротовин, черворойн та житлових камер схожі з матеріалом саме цього, а не вище розташованого ґрунту; краї деяких кротовин мають темно-буре (як в ортзандах) залізне облямування, перехід і межі поступові за чітким освітленням матеріалу та появою звивистих ортзандових залізистих прошарків.

PF₂O₃ – 0,9–1,0 м (видно) – жовтувато-світло-сірий середньозернистий (мабуть, алювіальний) розсипчастий пісок з короткими в 5–10 см звивистими ортзандовими прошарками. Залізиста речовина трохи цементує ці шари.

Загалом у шурфі виявлено 29 знахідок: 12 виробів з кременю, 13 фрагментів керамічних посудин, один фрагмент масивного виробу з некрем'яної породи каменю та три необроблені уламки некрем'яної сировини (граніт? та шпат?).

Серед виробів з кременю визначено лише одне знаряддя – медіальний уламок пластини, у якій частину зламу, розташованого зі сторони дистального кінця, оброблено діагональним ретушуванням (рис. 9: 1). Характер та локалізація обробки дозволяють припустити, що це фрагментований мікроліт пізньомезолітичного або неолітичного часу – яніславицьке вістря зі втраченою бойовою частиною, оформленою мікрорізцевою фасеткою. Решта крем'яних виробів представлені заготівками та відходами виробництва: двома пластинками та одною пластиною з обламаними дистальними частинами (рис. 9: 4, 5, 7); трьома відщепами; лускою; двома уламками невизначених сколів та двома уламками невизначених виробів.

Серед керамічних знахідок привертає увагу фрагмент стінки ліпної посудини, виготовленої із глини з рясною домішкою піску, жорстви та каміння з максимальним зафіксованим розміром 6 мм. При цьому товщина самої стінки коливається в межах 6–7 мм. Обидві поверхні черепка загла-

джені, зовнішня – підлискована. На ній нанесено орнамент у вигляді діагональних прогладжених здвоєних ліній (рис. 8: 2). Паралельність останніх свідчить про їх нанесення двоzubим штампом. Технологічні особливості та орнаментация дозволяють пов'язати цю знахідку з одною з місцевих субнеолітичних культур – киево-черкаською або прип'ятсько-німанською.

Решта керамічних знахідок невиразні. Це один фрагмент неорнаментованих вінець ліпної посудини з прямим відхиленим назовні краєм та сплющеним зрізом (рис. 8: 7), а також 10 фрагментів неорнаментованих стінок ліпних посудин, керамічна маса яких містить домішку піску та, подекуди, жорстви і слюди. Ці характеристики дозволяють їх широке датування в межах доби бронзи – доби раннього заліза. У ще одному випадку, крім жорстви та піску, формівна маса неорнаментованого уламку стінки містила каміння з максимальним зафіксованим розміром 5 мм, що зближує відповідну посудину зі знахідкою, віднесеною до субнеоліту.

Єдиний виріб з некрем'яної породи каменю представлений уламком граніту? одна з поверхонь якого рівна, зі слідами грубого загладжування. Можливо, це фрагмент зернотерки.

Спостереження за умовами залягання знахідок свідчать, що вироби з кременю виявлені на глибинах 0,2–0,6 м, але переважно (вісім з 12 виробів) у горизонтах нижнього дернового ґрунту, тобто нижче 0,42 м. При цьому єдине знаряддя – ймовірний мікроліт – походить з глибини 0,58 м. На схожій глибині 0,53 м залягав орнаментований фрагмент субнеолітичної посудини з домішкою каміння. Другий, неорнаментований, фрагмент з такою домішкою виявлено на глибині 0,8 м – найбільшій серед всіх знахідок шурфу. Натомість, вісім з 11 уламків кераміки із домішкою піску; піску та жорстви; піску, жорстви та слюди, пов'язані з горизонтами верхнього дернового ґрунту, тобто виявлені на глибині менше 0,42 м. Уламок каменю з заглаженою поверхнею походить з глибини 0,18 м.

Шурф № 2

Закладений на відкритій ділянці східної частини підвищення за 19 м на захід від шурфу № 1. Доведений до глибини 1,18 м. У західній стінці шурфу спостережені такі генетичні горизонти двох дернових ґрунтів (рис. 6):

Верхній ґрунт (0–0,4 м)

Сформований під різнотравно-злаковою степовою рослинністю.

Hd – 0–0,05 м – дернина з жовтувато-світло-сірим до сірого матеріалом, слабо гумусована, з великою кількістю корінців трав, пухкий грудкувато-розсипчастий дрібнозернистий пісок з кротовинами; перехід чітко помітний за зменшенням кількості корінців рослин.

H – 0,05–0,15 м – жовтувато-сіруватий, пухкий, грудкувато-розсипчастий дрібнозернистий пісок з окремими світлими кротовинами (*d* 4–6 см) і темнішими черворойнами з гумусовим заповненням; перехід та межа поступові за освітленням забарвлення.

Ph – 0,15–0,3 м – жовтувато-світло-сірий, менш гумусований і світліший за розташований вище,

плямами зустрічається дещо залізний буруватий матеріал, пухкий, грудкувато-розсипчастий, з кротовинами (d 4–7 см), заповненими як матеріалом гумусового горизонту (сірі), так і світлими породами, але трапляються і темно-бурі шари типу ортзандів, забарвлені гідроксидами заліза. Кротовини, в основному невеликі. Їх багато. Видно також червоїни і заповнення гумусом по корінцях рослин. Перехід чітко помітний за освітленням забарвлення, межа слабо хвиляста, майже горизонтальна.

$P - 0,3-0,4$ м – світлий, мабуть еоловий, прошарок – білувато-палевий, сортований однорідний тонкозернистий пісок з численними округлими невеликими кротовинами (d 4–6 см), деякі з яких заповнені сірим матеріалом гумусового горизонту, а більшість – світлим заповненням і матеріалом розташованих нижче горизонтів. Пісок добре сортований, найсвітліший у розрізі; перехід поступовий за деяким посвітлінням забарвлення, межа майже горизонтальна.

Нижній дерновий ґрунт (0,4–1,1 м)

$H_p - 0,4-0,73$ м – (перехідний до породи згори) пісок розсипчастий жовтувато-світло-сірий, більш жовтуватий, з буруватим відтінком і дещо крупнозернистіший (грубіший), з кротовинами більшими ніж у розташованому вище горизонті (d від 4 до 10–15 см); перехід та межа поступові за деяким побурінням матеріалу.

$H_{p_2} - 0,73-1,1$ м – (перехід до породи) жовтувато-світло-сірий, сизуватий від незначного оглеєння, дещо буріший за розташований вище горизонт (самий бурий у розрізі), з одиничними іржаво-бурими плямами, значно перероблений землеріями, багато кротовин світлих, буруватих, у тому числі з матеріалом цього ґрунту та підстеляючої породи, поодинокі кротовини (d 7–12 см) з більш залізним матеріалом ортзандів; перехід та межа поступові за появою іржаво-бурого забарвлення.

$PFe_2O_3 - 1,1-1,2$ м (видно) – буро-сірий розсипчастий крупнозернистий пісок зі слідами ортзандів (ймовірно в алювії).

У шурфі № 2 виявлено лише сім знахідок. Всі вони представлені уламками ліпних посудин. Серед них найбільш виразними є два орнаментовані фрагменти. Перший – уламок вінець посудини, виготовленої із грудкуватої глини з домішкою піску та жорстви. Край вінець потовщений напливом назовні, зріз заокруглений. Поверхні гладкі, ангобовані. Під напливом нанесено орнамент з ледь помітної горизонтальної прогладженої лінії, перекритої рядом дрібних наколів (рис. 8: 4). Форма вінець та орнамент у вигляді так званого «ключого дроту» дозволяють чітко пов'язати цю знахідку із сосницькою культурою тшинцевого культурного кола доби бронзи. Аналогічні технологічні особливості – домішка піску та жорстви, ангоб на зовнішній поверхні, дозволяють віднести до цієї ж культури і другий орнаментований фрагмент – уламок стінки з двома горизонтальними тонкими прогладженими лініями (рис. 8: 5), а також один неорнаментований фрагмент стінки. Решта чотири керамічні знахідки це невиразні дрібні уламки неорнаментованих стінок посудин, виготовлених із глини з піском, жорствою

та у двох випадках – ще й слюдою, представленими у різній кількості та пропорціях. Найбільш імовірною атрибуцією цих знахідок є їх віднесення до доби бронзи та/або раннього заліза.

Описані фрагменти кераміки залягали від поверхні до глибини 0,66 м. При цьому всі три знахідки посуду сосницької культури виявлені у горизонтах верхнього дернового ґрунту, тобто на глибині менше 0,4 м. Натомість, три з чотирьох надійно не атрибутованих фрагментів знайдені нижче цієї позначки у верхній частині нижнього дернового ґрунту.

Шурф № 3

Закладений у місці знахідки фрагменту кераміки зі шнуровим орнаментом в пониженої західній частині підвищення дещо південніше від лінії Сх-Зх, на якій лежать шурфи № 1 та № 2, на відстані близько 60 м від останнього.

У східній стінці шурфу, доведеного до глибини 0,9 м (рис. 7), спостережені такі генетичні горизонти двох дернових ґрунтів:

Верхній ґрунт (0–0,45 м)

Ґрунт дерновий піщаний короткопрофільний.

$H_d - 0-0,03$ м – дернина зі світло-сірим розсипчастим піском та безліччю корінців трав'янистих рослин.

$H - 0,03-0,15$ м – світло-сірий дрібнозернистий пісок з великою кількістю корінців рослин та безліччю кротовин із сіруватим заповненням (d 4–6 см), перехід добре помітний за деяким освітленням забарвлення, межа майже горизонтальна.

$H_p - 0,15-0,3$ м – світло-сірий грудкувато-розсипчастий пісок дещо світліше розташованого вище, з корінцями рослин та світло-сірими та жовтувато-сірими кротовинами з матеріалом цього ґрунту, деякі з них – до 10 см у діаметрі; межа слабо хвиляста, майже горизонтальна, перехід по освітленню забарвлення.

$Reol. - 0,3-0,45$ м – найбільш світлий у розрізі білувато-палевий дрібнозернистий розсипчастий сортований пісок з окремими кротовинами, перехід до нижнього горизонту у вигляді хвилястої лінії, помітний за слабкою зміною забарвлення.

Нижній ґрунт (0,45–0,9 м)

$0,45-0,9$ м – дерновий, світло-бурого кольору, пухкий, в нижній частині з тонкими ортзандовими прошарками, в інтервалі 0,75–0,9 м – сірий пісок, по всьому профілю тонкі корінці трав і кротовини.

Загалом з шурфу № 3 походять вісім знахідок: п'ять виробів з кременю та три фрагменти керамічних посудин.

Крем'яні вироби представлені одноплощадковим одноплощинним торцевим нуклеусом для одержання пластин та пластинок (рис. 9: 11), медіальним уламком пластини з частково ретушованими краями (рис. 9: 2), проксимальним уламком пластини, первинною пластиною з відламанною дистальною частиною, поздовжнім сколом підправки робочої площини нуклеуса.

Керамічні знахідки в цілому невиразні. Це неорнаментовані уламки ліпних посудин, виготовлених із глини з домішкою піску: дрібний фрагмент вінець з потовщеним назовні краєм та округлим зрізом (рис. 8: 6); фрагмент плаского дна (рис. 8: 8)

та фрагмент стінки. Невизначеність цих знахідок дозволяє інтерпретувати їх в широких межах від початку доби бронзи до кінця доби раннього заліза.

Чотири крем'яні та дві керамічні знахідки залягали в межах верхнього дернового ґрунту на глибинах 0,17–0,26 м. Фрагмент вінець та ретушований уламок пластини, виявлені у відвалі шурфу, ймовірно, були пов'язані з дерновим шаром, який знімався без пробирання.

Обговорення

Попри незначні обсяги польових робіт 2021 р., їх результати значно збагатили, а в дечому, і змінили попередні уявлення про характер пам'ятки Фасова. Зокрема, було перевірено та поточнено раніше опубліковані дані про локалізацію, просторову та археологічну структуру цього пункту.

Крім суто картографічного збігу тотожність пам'яток, досліджених у 1971 та 2021 рр., підтверджується аналогічним набором виявленого археологічного матеріалу, зокрема, наявністю знахідок неолітичного часу, тшинецької культури та доби раннього заліза («чорноліської культури», за В. К. Пясецьким). Проте, нові дослідження виявили тут культурні горизонти, марковані ліпною керамікою зі шнуровим орнаментом та кружальною керамікою ранньомодерного часу, що не згадуються серед знахідок робіт попередніх років.

Спостереження за заляганням підйомного матеріалу та знахідками з шурфів засвідчило їх підвищену концентрацію у більш високій східній частині пам'ятки та меншу концентрацію у її західній частині. З одного боку, це може пояснюватися меншою щільністю рослинного покриву на більш сухій високій ділянці підвищення, що сприяло результативності пошуків. З іншого боку, виявлення у шурфі № 3, розташованому у пониженій західній частині пункту, суміші різночасових знахідок лише у верхніх 26 см відкладів, а також згадка Д. Я. Телегіна про існування на місці пам'ятки «орного поля» не виключають їх переміщення сюди з підвищеної східної частини внаслідок багаторічної оранки.

І, головне, нові дослідження докорінно змінюють попередні погляди багатьох вчених на Фасову як поселення, власне, КЛСК.

Аналіз польової документації чітко засвідчив виявлення В. К. Пясецьким лише одного фрагмента лінійно-стрічкової кераміки, що суперечить згадкам у пізніших працях Д. Я. Телегіна та Я. К. Козловського, відповідно, «кількох фрагментів» та просто «фрагментів» посуду цієї культури. Нові дослідження також не виявили керамічних виробів, що могли б інтерпретуватися як знахідки КЛСК. При цьому варто зазначити, що вираженою своєрідністю технології виробництва та орнаментативної характеризується, переважно, так званий «столовий» посуд культури. Грубіше «кухонне» начиння важче піддається культурній інтерпретації, особливо, якщо воно представлене дрібними неорнаментованими уламками, перемішаними з численними знахідками ліпного посуду пізніших періодів. Але навіть за таких умов місця посе-

лень КЛСК досить легко піддаються культурній атрибуції, адже, зазвичай, маркуються рештками більш ніж одної посудини, що добре ілюструється прикладом найсхіднішої пам'ятки культури Віта-Поштова-2, дослідженої під Києвом наприкінці 1990-их рр. (Гаскевич 1998; Gaskevych 2006).

Як і Фасова, пункт Віта-Поштова-2 вивчався ретельним збиранням підйомного матеріалу на переважно задернованій поверхні та шурфуванням. Загалом тут було виявлено 93 знахідки доби неоліту, бронзи та середньовіччя. Серед них, щонайменше, чотири крем'яні вироби та близько 40 фрагментів, щонайменше, шести столових та кухонних посудин вдалося впевнено віднести до КЛСК (Gaskevych 2006, р. 208-212). Якщо підставою для такої атрибуції кераміки були добре відомі особливості технології та орнаментативної лінійно-стрічкової приналежності крем'яних виробів було визначено за сполученням двох ознак – відтискової техніки одержання пластинчастих заготовок та використання довізної «волинської» сировини.

Серед 29 крем'яних виробів, виявлених на Фасовій у 2021 р. лише три виготовлені з якісної прозорої в тонких сколах сіро-коричневої та сірої смугастої сировини, що може бути визначена як «волинська». Всі вони походять із шурфу № 1. Це пластинка з обламаним кінцем (рис. 9: 5) з глибини 0,35 м, уламок невизначеного сколу з дрібною ретушшою використання з глибини 0,57 м та відщеп зі зламаним кінцем з глибини 0,60 м. Решта крем'яних виробів пам'ятки зроблені з більш зернистої непрозорої сірої та жовтої з білими вкрапленнями, рідше – рожевої та буро-червоної сировини, притаманної моренним відкладам Києво-Житомирського Полісся.

Технологічні характеристики пластинки та значна глибина залягання сколу і відщепу з «волинського» кременю дозволяють пов'язувати їх з часом пізнього мезоліту та/або неоліту. Але, на відміну від Віти-Поштової-2, їх лінійно-стрічкова атрибуція є швидше можливою ніж категоричною. Попри те, що Віта-Поштова-2 знаходиться на майже вдвічі більшій відстані від східного краю Волинської височини, ніж Фасова (рис. 1), у ній з «волинської» сировини були зроблені всі (!) знайдені крем'яні вироби. Отже, це значно підвищує імовірність їх виготовлення саме мігрантами з Південно-Західної Волині, а не місцевим населенням, до якого цей кремій потрапив внаслідок обміну чи під час далеких експедицій за престижними ресурсами. І навпаки, у розташованій в межах Східної Волині Фасовій наявність кількох виробів із західноволинського кременю виглядає більш органічно, безвідносно до того, яке населення – прибуле чи місцеве – їх виготовило.

Крім розглянутих, ще два показники різко розрізняють Віту-Поштову-2 та Фасову. По-перше, Віта-Поштова-2 розташована на привододільній ділянці плато неподалік невеликого ручаю на відстані 1,5 км від річища р. Сіверка (Віта) та на висоті 30–35 м над рівнем води в ньому. Це значно контрастує із локалізацією Фасової безпосередньо на краю надзаплави на висоті не більше 2 м над

сучасним рівнем води р. Тростяниця. По-друге, докорінно відрізняються і ландшафти, що оточують ці пам'ятки. У випадку Віти-Поштової-2, це лісостеп — сильно пересічені підвищення, складені лесами та глинами під суглинками та сірими лісовими ґрунтами, сформованими широколистяними лісами на краю плато, та під опідзоленими черноземами на ділянках лучно-степових біотопів вздовж вододілів. Фасова ж знаходиться у типовому поліському ландшафті, що характеризується незначними перепадами висот, піщаними заболоченими заплавами під лучними та торфово-болотними ґрунтами, плато, складеними моренними піщаними та піщано-глинистими відкладами під дерново-підзолистими огленими ґрунтами, сформованими мішаними хвойно-широколистяними лісами.

Назагал, випадки розташування поселень КЛСК в поліських ландшафтах відомі, зокрема, і на території України. Йдеться про пункти Кам'яниця-Заболоття-2, Панталія-2 та Птича-3 в заплаві річки Іква у Малому Поліссі (Ткач 2011; 2012а; 2012б). Проте їх суттєвою відмінністю від Фасової є локалізація на самій межі двох географічних зон — на відстані лише кількох кілометрів від південного краю Волинської височини з її лісостеповими природними умовами.

Але найвагомим фактором, що ставить під сумнів трактування Фасової як поселення, власне, КЛСК, стало виявлення тут уламку керамічної посудини одної з місцевих субнеолітичної культур. Орнамент у вигляді двох паралельних ліній, нанесених двозубим штампом, а також насиченість формівної маси жорствою та уламками польового шпату знаходять прямі аналогії у кераміці так званого самчинського типу. Вона була виділена В. М. Даниленком у матеріалах пам'яток буго-дністровської культури Лісостепового Побужжя і одержала назву за комплексами пунктів, розташованих біля с. Самчинці на Вінничині (Даниленко 1969, с. 50, 118, 119, 153). Проте, з часом, з'ясувалося, що цей тип посуду добре представлений і в ареалах низки інших субнеолітичних культур України: сурської, донецької, азово-дніпровської, киево-черкаської та прип'ятсько-німанської (детальніше див. Гаскевич 2008, с. 184).

Н. С. Котова першою ідентифікувала його серед знахідок субнеолітичних поселень Південно-Східного Полісся (Котова 1994, с. 78). Зокрема, він зафіксований в матеріалах Гирла Гнилоп'яті (Неприна 1969, с. 135, рис. 1: 2-3), Лазарівки (Залізник 1998, с. 233, рис. 91: 1, 4-5), Корми 1Б і Крушників (Залізник, Балакін, Охріменко 1987, с. 69, рис. 4: 10, 12; с. 72, рис. 7: 9, 10; Залізник та ін. 2016, с. 14, рис. 7: 1-26) на Житомирщині та Бородянки 3В (Залізник 1979, с. 57, рис. 3: 6) і Завалівки (Гаскевич 2001, с. 45, рис. 5: 16, 18) на Київщині. Ті з них, у крем'яному інвентарі яких переважають риси янїславицької індустрії, зараз прийнято відносити до прип'ятсько-німанської культури, а з переважанням рис кукрекської індустрії — до киево-черкаської культури (Гаскевич 2001, с. 47).

Таким чином, виявлена субнеолітична кераміка набагато гармонійніше за уламок КЛСК спо-

лучається з виробами із місцевих сортів кременю та природно-географічними умовами розташування Фасової. Відтак, інтерпретація знайденої В. К. Пясецьким посудини КЛСК як імпорту на субнеолітичній пам'ятці, запропонована О. В. Ларіною без будь-якої аргументації (Larina 2009, р. 51, fig. 1; Ларина, Дергачев 2017, с. 7, рис. 1, с. 9, рис. 3) і пізніше розвинута, завдяки матеріалам з Кам'яного Броду-1 (Гаскевич 2021), тепер набуває статусу пріоритетної. Але її підтвердження потребує доведення одночасності субнеолітичних та лінійно-стрічкових знахідок Фасової. На сьогодні, це неможливо через слабку вивченість пам'ятки. Проте, деякі опосередковані дані свідчать про ймовірність такої синхронності.

Ще в 1959 р. В. М. Даниленко синхронізував час функціонування кераміки самчинського типу та КЛСК на підставі стратиграфічних спостережень за заляганням відповідних знахідок на поселенні Базьків Острів (Даниленко 1969, с. 66). Пізніше аналогічне сполучення матеріалів було зафіксоване, наприклад, на буго-дністровських пам'ятках Сорока V (Маркевич 1974, с. 116, 130) і Тетереука Ноуе XV (Ларина 2006), досліджених на Дністрі у Молдові, та Щурівці-Поріг на Південному Бузі (Гаскевич 2008, с. 164, 170, рис. 4: 1). Недавнє пряме AMS датування керамічної маси трьох керамічних посудин самчинського типу з Базькова Острова засвідчило побутування двох із них в межах останніх століть VI — на самому початку V тис. до н. е. (Haskevych et al. 2019), тобто, в час заселення Волині носями КЛСК.

Попри високу ймовірність того, що посудина КЛСК з Фасової є імпортною, один факт суперечить цій інтерпретації. Йдеться про згадку В. К. Пясецьким значної кількості «зерен» ільменіту у її керамічній масі, що, на його думку, свідчить про місцеве виготовлення посудини в басейні р. Ірша. У нас немає підстав сумніватися у коректності визначення мінералу, зробленого фахівцем — співробітником геологічної партії з пошуку ільменіту. Отже, мають існувати пояснення, що узгоджують ці, на перший погляд, несумісні дані (Гаскевич 2021, с. 129). Наприклад, суперечність усунуло б доведення помилковості культурної приналежності обговорюваної посудини. Так, причиною її очевидної подібності до виробів КЛСК може бути не лише імпортне походження, але й імітація місцевими субнеолітичними мешканцями престижної кераміки центральноєвропейських землеробів, як це, наприклад, було зафіксовано у Базьковому Острові на Південному Бузі (Haskevych 2021, р. 27-37). Інше можливе пояснення — виготовлення миски носієм традицій КЛСК, інкорпорованим в громаду місцевих мисливців та рибалок. Зрештою, її могли зробити в басейні р. Ірша на якомусь, наразі не знайденому, поселенні мігрантів КЛСК. В зв'язку з цим варто зауважити наявність у цьому, назагал поліському, регіоні невеличких вкраплень ландшафтів, що поєднують поліські і лісостепові риси (Нестерчук 2011, с. 70, 71, рис. 3.1), де ймовірність виявлення пам'яток неолітичних землеробів є вищою, ніж в районі с. Фасова.

Висновки

На сьогодні місцезнаходження Фасова, виявлене В. К. Пясецьким у 1971 р., вважається єдиною пам'яткою зі знахідкою посудини КЛСК у Південно-Східному Поліссі. Попри ймовірну втрату виявлених тут матеріалів, достовірність цієї знахідки підтверджує її фото у польовому звіті В. К. Пясецького та рисунок, опублікований Д. Я. Телегіним. Відсутність детальної інформації щодо пункту призвела до поширення поглядів на Фасову як поселення ранніх землеробів, які прийшли сюди із Західної Волині. Але звернення до польового звіту першовідкривача пам'ятки та нові розвідкові дослідження ставлять під сумнів таку інтерпретацію. Зокрема, встановлено, що на ній було підібрано лише один фрагмент посудини КЛСК. Сам пункт знаходиться на невеликому піщаному підвищенні у заплаві р. Тростяниця в оточенні типових поліських ландшафтів, тобто в умовах, де, зазвичай, розташовані стоянки носіїв місцевих рибалок та мисливців, а не землеробів. Більш того, новими дослідженнями на пункті виявлено орнаментований фрагмент кераміки самчинського типу, поширеної в середовищі носіїв низки субнеолітичних культур України у другій половині 6 – на початку 5 тис. до н. е. Відтак, тепер пріоритетнішою виглядає інтерпретація знахідки В. К. Пясецького як

лінійно-стрічкового «імпорту» на поселенні місцевих форејджерів. З іншого боку, раніше не публікована згадка дослідника про наявність у її керамічній масі домішки ільменіту може вказувати на виготовлення цієї посудини безпосередньо в басейні р. Ірша. Розв'язання цього протиріччя потребує продовження польових досліджень як на пункті Фасова, так і на навколишніх територіях. Також доцільним виглядає пошук наразі невідомого місця зберігання колекції матеріалів 1971 р., що уможливить верифікацію культурного визначення згаданої посудини та проведення петрографічного аналізу для поточення місця її виготовлення.

Подяки

Автори щиро вдячні д.ф.-м.н., проф. Володимиру Анатолійовичу Кіусаку (Одеська державна академія будівництва та архітектури, м. Одеса) та Олександровичу Тарабукіну (Житомирський обласний краєзнавчий музей, м. Житомир) за сприяння у проведенні польових робіт. Дослідження проведені у межах проекту, фінансованого дослідницько-інноваційною програмою Європейського Союзу Horizon 2020 за грантовою угодою MSCA-891737 (науковий супервайзер – проф. Паоло Бьяджі, університет Ка' Фоскарі, Венеція, Італія).

ЛІТЕРАТУРА

- Гаскевич, Д. Л. 1998. Віта-Поштова 2 – найсхідніше поселення з матеріалами дунайської неолітичної культури. В: Козак, Д. Н., Гаврилюк, Н. О. (ред.). *Археологічні відкриття в Україні 1997–1998 рр.* Київ: ІА НАНУ, с. 11-13.
- Гаскевич, Д. Л. 2001. Регіональні особливості у неолітизації Прип'ятського Полісся. *Гістарычна-археалагічны зборнік*, 16, с. 36-49.
- Гаскевич, Д. Л. 2008. Кераміка «самчинського» типу та проблеми періодизації буго-дністровської неолітичної культури. *Кам'яна доба України*, 11. Київ: Шлях, с. 157-187.
- Гаскевич, Д. Л. 2021. Пункт зі знахідкою посудини культури лінійно-стрічкової кераміки біля села Фасова на Житомирщині: відомості Валерія Пясецького та їх інтерпретації. *Археологічні зошити з Пересопниці*, 8, с. 123-131.
- Даниленко, В. Н. 1969. *Неолит України: Главы древней истории Юго-Восточной Европы*. Киев: Наукова думка.
- Залізник, Л. Л. 1979. Неолітичні пам'ятки р. Здвиж. *Археологія*, 31, с. 54-65.
- Залізник, Л. Л. 1998. *Передісторія України X–V тис. до н. е.* Київ: Бібліотека українця.
- Залізник, Л. Л., Балакін, С. А., Охріменко, Г. В. 1987. Неолітичні поселення Корма-1 та Крушники на Житомирщині. *Археологія*, 58, с. 64-73.
- Залізник, Л. Л., Сорокун, А. А., Переверзев, С. В., Хоптинець, І. М. 2016. Неолітизація Київського Подніпров'я у світлі нових досліджень. *Археологія*, 1, с. 3-18.
- Котова, Н. С. 1994. *Мариупольская культурно-историческая область (Днепр-донское междуречье)*. Археологічні пам'ятки та історія стародавнього населення України, 1, с. 1-143.
- Ларина, О. В. 1999. Культура лінійно-ленточної кераміки Пруто-Дністровського регіону. *Stratum plus*, 2, с. 10-140.
- Ларина, О. В. 2006. Неолітична кераміка поселення Тетереука Ноуе XV (к проблеме исчезновения культуры линейно-ленточной керамики). *Revista Arheologică*, II (1-2), с. 35-55.
- Ларина, О. В., Дергачев, В. А. 2017. *Памятники культуры линейно-ленточной керамики Республики Молдова: (свод источников)*. Кишинэу: Академия наук Молдовы, Институт культурного наследия.
- Ленартович, О. В. 2013. *Культура лінійно-стрічкової кераміки у басейні верхнього та середнього Дністра і Західного Бугу*. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Київ: Інститут археології НАН України. Науковий архів ІА НАНУ, ф. 63, оп. 2, № 909.
- Лоза, Ю. (керівник проєкту й автор-упорядник). 2010. *Історичний атлас України. Найдавніше минуле. Русь (Київська держава, Галицько-Волинська держава)*. Київ: Видавництво «Мапа».
- Маркевич, В. И. 1974. *Буго-днестровская культура на территории Молдавии*. Кишинев: Штиинца.
- Неприна, В. И. 1969. Тетеревское поселение днепродонецкой культуры. *Советская археология*, 2, с. 134-139.
- Нестерчук, І. К. 2011. *Геоекологічний аналіз: концептуальні підходи, сталій розвиток*. Житомир: ЖдТУ.
- Охріменко, Г. В. 1993. *Неоліт Волині (частина II)*. Луцьк: Де Марк.
- Пассек, Т. С., Черныш, Е. К. 1963. *Памятники культуры линейно-ленточной керамики на территории СССР*. Свод археологических источников, Б 1-11. Москва: Издательство Академии наук СССР.
- Пясецький, В. К. 1973. *Звіт про археологічні розвідки в 1971–72 рр. біля м. Славути на р. Горинь; в Летичівському р-ні Хмельницької обл. на р. Південний Буг; та в басейні р. Ірші на Житомирщині*. Науковий архів ІА НАНУ, ф. 64, 1971–72/65.
- Пясецький, В. К. 2009. Неолітичні місцезнаходження поблизу міста Славути у Малому Поліссі та деякі загальні питання неолітизації. *Vita Antiqua*, 7-8, с. 90-100.
- Пясецький, В. К. 2017. *Археологічні пам'ятки частини Житомирського Полісся (за власними даними)* [online]. Режим доступу: https://www.academia.edu/32409990/Пясецький_В_К_Археологічні_пам'ятки_Житомирського_Полісся [Дата звернення 30 травня 2022].
- Телегин, Д. Я. 1979. Новые памятники культуры линейно-ленточной керамики на Украине. *Советская археология*, 2, с. 229-234.
- Ткач, В. 2011. Знахідки кам'яного віку з багатошарового поселення Панталія-2. В: Бондаренко, Г., Матвіюк, В., Силюк, А., Куль, Л. (ред.). *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Волинь у 1941 році: люди, події, факти. Сторінки історії Іваничівщини*. Вип. 39. *Матеріали XXXIX Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції, смт. Іваничі*. Луцьк: ДП Волинські старожитності, с. 318-321.
- Ткач, В. 2012а. Матеріали доби неоліту, енеоліту та бронзи з багатошарового поселення Птича-3. В: Конопля, В. М., Златогорський, О. С. (упоряд.). *Волино-Подільські археологічні студії. Випуск III. Пам'яті Ю. М. Малєєва (1941-2006)*. Луцьк: ДП Волинські старожитності, с. 200-205.
- Ткач, В. 2012б. Матеріали кам'яного віку та доби палеометалу з багатошарового поселення Кам'яниця-Заболоття-2 на межі Малого Полісся та Волинської височини. В: Стрільчук, В., Корчак, А., Ковальчук, Г., Ханакова, Н., Гілевич, Т., Ульянов, В. (ред.). *Бридицина – край на межі Галичини й Волині*. Вип. 5: *Матеріали VI краєзнавчої конференції присвяченої Міжнародному дню пам'яток історії та культури 20 квітня 2012 р.* Броди: Бродівський історико-краєзнавчий музей, с. 5-8.
- Debiec, M., Saile, T. 2015. Zu den östlichsten Siedlungen der frühen Bandkeramik. *Praehistorische Zeitschrift*, 90(1-2), S. 1-19. DOI: [10.1515/pz-2015-0008](https://doi.org/10.1515/pz-2015-0008)
- Gaskevych, D. 2006. Vita-Poshtova 2 – New The Easternmost Site of The Linear Band Pottery Culture. *Sprawozdania Archeologiczne*, 58, p. 205-221.
- Haskevych, D. 2021. Beside or by turn? The Buh-Dnister foragers and the Linear Band Pottery farmers on the Southern Buh River (Ukraine). *Sprawozdania Archeologiczne*, 73(1), p. 205-251. DOI: [10.23858/SA/73.2021.1.2480](https://doi.org/10.23858/SA/73.2021.1.2480)
- Haskevych, D., Endo, E., Kunikita, D., Yanevich, O. 2019. New AMS dates from the Sub-Neolithic sites in the Southern Buh area (Ukraine) and problems in the Buh-Dnister Culture chronology. *Documenta Praehistorica*, 46, p. 216-245. DOI: [10.4312/dp.46.14](https://doi.org/10.4312/dp.46.14)
- Kiosak, D. 2017a. Kamyane-Zavallia, the easternmost Linear Pottery culture settlement ever excavated. *Sprawozdania Archeologiczne*, 69, p. 253-270. DOI: [10.23858/SA69.2017.010](https://doi.org/10.23858/SA69.2017.010)
- Kiosak, D. 2017b. Settlements and Indigenous Populations at the Easternmost Fringe of the Linear Pottery Culture. *Eurasia Antiqua*, 20, p. 117-141.
- Kozłowski, J. K. 1985. The Eastern Areas of the Linear Band Pottery Culture. In: Kokowski, A. (ed.). *Memoires Archeologiques*. Lublin: Zakład Archeologii, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, p. 51-70.
- Larina, O. V. 2009. The extreme eastern periphery of the Linearbandkeramik: the landscape and geographical contexts. In: Hofmann, D., Bickle, P. (eds.). *Creating Communities: New advances in Central European Neolithic Research*. Oxford; Oakville: Oxbow Books, p. 50-70.
- Saile, T. 2020. On the Bandkeramik to the east of the Vistula River: At the limits of the possible. *Quaternary International*, 560, p. 208-227. DOI: [10.1016/j.quaint.2020.04.036](https://doi.org/10.1016/j.quaint.2020.04.036)

**Dmytro L. Haskevych¹, Zhanna M. Matviishyna²,
Volodymyr L. Denysiuk³, Dmytro V. Kiosak⁴**

¹ Candidate of historical sciences, Research fellow, Department of the Stone Age archaeology, Institute of archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine;
address: Volodymyr Ivasiuk Avenue, 12, Kyiv, 04210, Ukraine;
ORCID: 0000-0002-2831-1092;
e-mail: dmytro.haskevych@gmail.com

² Doctor of Geographical Sciences, Professor, Head of the Sector of paleogeography at Department of geomorphology and paleogeography, Institute of geography of the National Academy of Sciences of Ukraine;
address: Volodymyrska Street, 44, Kyiv, 01054, Ukraine;
ORCID: 0000-0003-1412-7232;
e-mail: MatviyishynaZM1938@nas.gov.ua; dsp.paleo.geo@i.ua

³ Research fellow of the Korosten Museum of Local History;
address: 4, Muzeum str., Korosten, Zhytomyr region, 115000, Ukraine;
e-mail: kormuz@ukr.net

⁴ Doctor of Historical Sciences, Docent at Department of archaeology and ethnology of Ukraine, Faculty of history and philosophy, Odesa I. I. Mechnikov National University; Department of Asian and North African Studies, Ca'Foscari University of Venice, Italy;
address: Yelisavetyńska Street, 12, Odesa, 65082, Ukraine; Palazzo Vendramin, Dorsoduro 3462, 30123 Venice, Italy;
ORCID: 0000-0002-3349-4989.
e-mail: dmytro.vl.kiosak@gmail.com

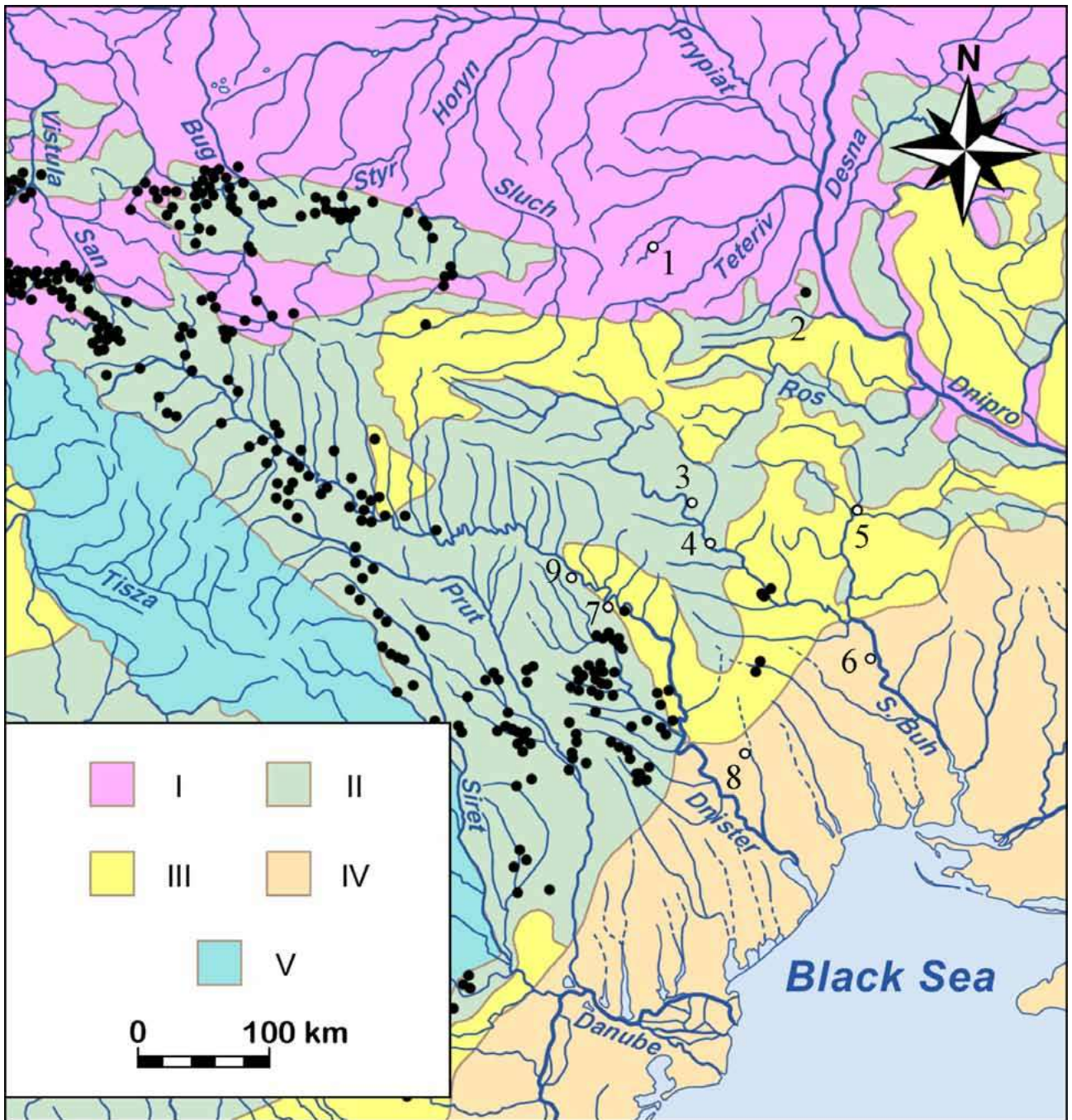
NEW RESEARCH ON THE PROBLEM OF INTERPRETATION OF THE NEOLITHIC FINDS FROM THE FASOVA SITE

So far the site of Fasova found by V. Piasetskyi in 1971 is thought to be the only site with a find of LBK vessel in the South-east Polissia. Despite the probable loss of the materials gathered there, the veracity of this find is confirmed by its photograph in the field report of V. Piasetskyi and its drawing published in the paper by D. Telegin. The absence of detailed information on this site led to the distribution of views on Fasova as a settlement of early farmers, which came here from the west Volhynia. However, the data from the field report of the site's discoverer and new surveys there enable the authors to doubt this interpretation. Namely, the site yielded only a single sherd of LBK vessel. The site is situated on a small sandy upland in the meadow plain of Trostianytsia river in typical Polissian landscape, thus, in the conditions typical for the sites of indigenous fishers and hunters but not early farming settlements. Moreover, the new research revealed a shard of a vessel of Samchyntsi type on the site. The latter type of ware is characteristic for some sub-Neolithic cultures of Ukraine in the second half of 6th – the early 5th mill. BCE. So, nowadays, the most probable interpretation is that the pot of LBK is an 'import' on the site of indigenous foragers. On the other hand, V. Piasetskyi mentioned that this shard is saturated with temper of ilmenite, thus, making the local production of the vessel in the basin of Irsha river much more likely. In order to solve this dilemma, the further field-work on the site is highly required as well as the recovery of the 1971 collection with further petrographic analysis of the shard will be very helpful.

Keywords: Neolithic, Linear Band Pottery culture, sub-Neolithic, Eastern Volhynia, mixed forest zone, intercultural contacts.

REFERENCES

- Haskevych, D. L. 1998. Vita-Poshtova 2 – naiskhidnishe poselennia z materialamy dunaiskoi neolitychnoi kultury. V: Kozak, D. N., Havryliuk, N. O. (red.). *Arkheolohichni vidkryttia v Ukraini 1997–1998 rr.* Kyiv: IA NANU, s. 11-13.
- Haskevych, D. L. 2001. Rehionalni osoblyvosti u neolityzatsii Pryp'iat'skoho Polissia. *Historychna-arkheolohichny zbornik*, 16, s. 36-49.
- Haskevych, D. L. 2008. Keramika «samchynskoho» typu ta problemy periodyzatsii buho-dnistrovskoi neolitychnoi kultury. *Kam'iana doba Ukrainy*, 11, s. 157-187.
- Haskevych, D. L. 2021. Punkt zi znakhidkoiu posudyny kultury liniino-strichkovoii keramiky bilia sela Fasova na Zhytomyrshchyni: vidomosti Valerii Piasetskoho ta yikh interpretatsii. *Arkheolohichni zoshyty z Peresopnytsi*, 8, s. 123-131.
- Danilenko, V. N. 1969. *Neolit Ukrainy: Glavy drevnei istorii Iugo-Vostochnoi Evropy*. Kiev: Naukova dumka.
- Zalizniak, L. L. 1979. Neolitychni pam'iatky r. Zdvyzh. *Arheologia*, 31, s. 54-65.
- Zalizniak, L. L. 1998. *Peredistoriia Ukrainy X–V tys. do n. e.* Kyiv: Biblioteka ukrainsia.
- Zalizniak, L. L., Balakin, C. A., Okhrimenko, H. V. 1987. Neolitychni poselennia Korma-1 ta Krushnyky na Zhytomyrshchyni. *Arheologia*, 58, s. 64-73.
- Zalizniak, L. L., Sorokun, A. A., Pereverziev, S. V., Khotynets, I. M. 2016. Neolityzatsiia Kyivskoho Podniprov'ia u svitli novykh doslidzhen. *Arheologia*, 1, s. 3-18.
- Kotova, N. S. 1994. *Mariupolskaia kulturno-istoricheskaia oblast (Dnepro-donskoe mezhdureche)*. Arkheolohichni pam'iatky ta istoriia starodavnogo naselennia Ukrainy, 1, s. 1-143.
- Larina, O. V. 1999. *Kultura lineino-lentochnoi keramiki Pruto-Dnestrovskogo regiona*. *Stratum plus*, 2, s. 10-140.
- Larina, O. V. 2006. Neolitycheskaia keramika poselennia Teteruka Noue XV (k probleme ischezoveniia kultury lineino-lentochnoi keramiki). *Revista Arheologica*, II (1-2), s. 35-55.
- Larina, O. V., Dergachev, V. A. 2017. *Pamiatniki kultury lineino-lentochnoi keramiki Respubliki Moldova: (svod istochnikov)*. Kishineu: Akademiia nauk Moldovy, Institut kulturnogo nasledia.
- Lenartovych, O. V. 2013. *Kultura liniino-strichkovoii keramiky u baseini verkhnoho ta serednoho Dnistra i Zakhidnoho Buhu*. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata istorychnykh nauk. Kyiv: Instytut arkheolohii NAN Ukrainy. Naukovyi arkhiv IA NANU, f. 63, op. 2, № 909.
- Loza, Yu. (kerivnyk proiektu y avtor-uporiadnyk). 2010. *Istorychnyi atlas Ukrainy. Naidavnishe mynule. Rus (Kyivska derzhava, Halysko-Volyńska derzhava)*. Kyiv: Vydavnytstvo "Mapa".
- Markevich, V. I. 1974. *Bugo-dnestrovskaia kultura na territorii Moldavii*. Kishinev: Shtiintsa.
- Neprina, V. I. 1969. Teterevskoe poselenie dnepro-donetskoi kultury. *Sovetskaia arkheologia*, 2, s. 134-139.
- Nesterchuk, I. K. 2011. *Heekolohichnyi analiz: kontseptualni pidkhody, stalyi rozvytok*. Zhytomyr: ZhdTU.
- Okhrimenko, H. V. 1993. *Neolit Volyni (chastyna II)*. Lutsk: De Mark.
- Passek, T. S., Chernysh, E. K. 1963. *Pamiatniki kultury lineino-lentochnoi keramiki na territorii SSSR. Svod arkheologicheskikh istochnikov*, B 1-11. Moskva: Izdatelstvo Akademii nauk SSSR.
- Piasetskyi, V. K. 1973. *Zvit pro arkheolohichni rozvidky v 1971–72 rr. bilia m. Slavuta na r. Horyn; v Letychivskomu rni Khmelnytskoi obl. na r. Pivdennyi Buh; ta v baseini r. Irshi na Zhytomyrshchyni*. Naukovyi arkhiv IA NANU, f. 64, 1971–72/65.
- Piasetskyi, V. K. 2009. Neolitychni mistseznakhodzhennia poblyzu mista Slavuta u Malomu Polissi ta deiaki zahalni pytannia neolityzatsii. *Vita Antiqua*, 7–8, s. 90-100.
- Piasetskyi, V. K. 2017. *Arkheolohichni pam'iatky chastyny Zhytomyrskoho Polissia (za vlasnymy danymy)* [online]. Rezhym dostupu: https://www.academia.edu/32409990/Piasetskyi_V_K_Arkheolohichni_pamiatky_Zhytomyrskoho_Polissia [Data zvernennia 30 travnia 2022].
- Telegin, D. Ia. 1979. Novye pamiatniki kultury lineino-lentochnoi keramiki na Ukraine. *Sovetskaia arkheologia*, 2, s. 229-234.
- Tkach, V. 2011. Znakhidky kam'ianoho viku z bahatosharovoho poselennia Pantalii-2. V: Bondarenko, H., Matviiuk, V., Syliuk, A., Kul, L. (red.). *Mynule i suchasne Volyni ta Polissia. Volyn u 1941 rotsi: liudy, podii, fakty. Storinky istorii Ivanychivshchyny. Vyp. 39. Materialy XXXIX Vseukrainskoi istoriko-kraieznavchoi konferentsii, smt. Ivanychi*. Lutsk: DP Volynski starozhytnosti, s. 318-321.
- Tkach, V. 2012a. Materialy doby neolitu, eneolitu ta bronzy z bahatosharovoho poselennia Ptycha-3. V: Konoplia, V. M., Zlatohorskyi, O. Ye. (uporiad.). *Volyno-Podilski arkheolohichni studii. Vypusk III. Pam'iaty Yu. M. Malieieva (1941-2006)*. Lutsk: DP Volynski starozhytnosti, s. 200-205.
- Tkach, V. 2012b. Materialy kam'ianoho viku ta doby paleometalu z bahatosharovoho poselennia Kam'ianytsia-Zabolottia-2 na mezhi Maloho Polissia ta Volynskoi vysochyny. V: Strilchuk, V., Korchak, A., Kovalchuk, H., Khanakova, N., Hilevych, T., Ulianov, V. (red.). *Bridshchyna – kraii na mezhi Halychyny y Volyni. Vyp. 5: Materialy VI kraieznavchoi konferentsii prysviachenoi Mizhnarodnomu dnu pam'iatok istorii ta kultury 20 kvitnia 2012 r.* Brody: Brodivskiy istoriko-kraieznavchyi muzei, s. 5-8.
- Debiec, M., Saile, T. 2015. Zu den östlichsten Siedlungen der frühen Bandkeramik. *Praehistorische Zeitschrift*, 90(1-2), S. 1-19. DOI: [10.1515/pz-2015-0008](https://doi.org/10.1515/pz-2015-0008)
- Gaskevych, D. 2006. Vita-Poshtova 2 – New The Easternmost Site of The Linear Band Pottery Culture. *Sprawozdania Archeologiczne*, 58, p. 205-221.
- Haskevych, D. 2021. Beside or by turn? The Buh-Dnister foragers and the Linear Band Pottery farmers on the Southern Buh River (Ukraine). *Sprawozdania Archeologiczne*, 73(1), p. 205-251. DOI: [10.23858/SA73.2021.1.2480](https://doi.org/10.23858/SA73.2021.1.2480)
- Haskevych, D., Endo, E., Kunikita, D., Yanevich, O. 2019. New AMS dates from the Sub-Neolithic sites in the Southern Buh area (Ukraine) and problems in the Buh-Dnister Culture chronology. *Documenta Praehistorica*, 46, p. 216-245. DOI: [10.4312/dp.46.14](https://doi.org/10.4312/dp.46.14)
- Kiosak, D. 2017a. Kamyane-Zavallia, the easternmost Linear Pottery culture settlement ever excavated. *Sprawozdania Archeologiczne*, 69, p. 253-270. DOI: [10.23858/SA69.2017.010](https://doi.org/10.23858/SA69.2017.010)
- Kiosak, D. 2017b. Settlements and Indigenous Populations at the Easternmost Fringe of the Linear Pottery Culture. *Eurasia Antiqua*, 20, p. 117-141.
- Kozłowski, J. K. 1985. The Eastern Areas of the Linear Band Pottery Culture. In: Kokowski, A. (ed.). *Memoires Archeologiques*. Lublin: Zakład Archeologii, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, p. 51-70.
- Larina, O. V. 2009. The extreme eastern periphery of the Linearbandkeramik: the landscape and geographical contexts. In: Hofmann, D., Bickle, P. (eds.). *Creating Communities: New advances in Central European Neolithic Research*. Oxford: Oakville: Oxbow Books, p. 50-70.
- Saile, T. 2020. On the Bandkeramik to the east of the Vistula River: At the limits of the possible. *Quaternary International*, 560, p. 208-227. DOI: [10.1016/j.quaint.2020.04.036](https://doi.org/10.1016/j.quaint.2020.04.036)

Рис. 1. Поширення пам'яток КЛСК (чорні крапки) та субнеолітичних пам'яток із керамікою КЛСК (білі крапки) на карті сучасних ландшафтів (за Haskevych 2021, p. 39, fig. 15). Базова карта: Лоца 2010, 30-31, рис. 1.08; зі спрощенням. Поширення пам'яток КЛСК за Ленартович 2013, рис. 2, 3 та Saile 2020, fig. 2, 9, 11, зі змінами та доповненням.

Ландшафти: I – хвойно-широколистяні ліси; II – широколистяні ліси; III – лучні степи; IV – степи; V – гірські ліси та гірські луки. Пам'ятки: 1 – Фасова; 2 – Віта-Поштова-2; 3 – Шчурівці-Поріг; 4 – Базьків Острів; 5 – Добрянка-3; 6 – Гард; 7 – Сорока V; 8 – Гіржове; 9 – Тетереука Нойе XV.

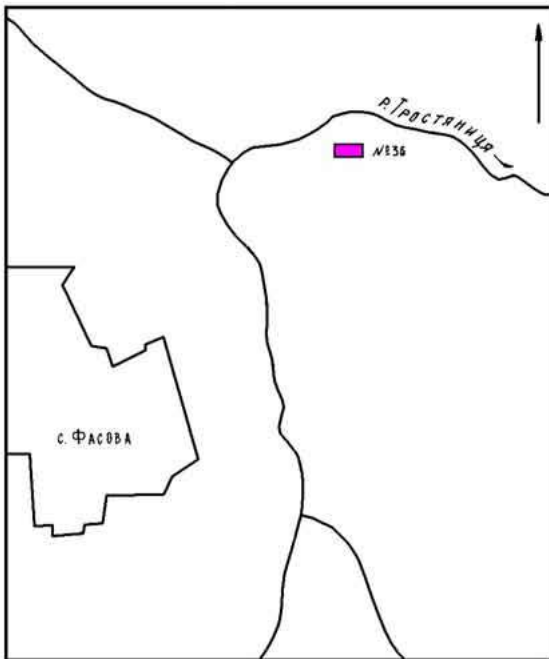
Fig. 1. Distribution of the LBK sites (black dots) and sub-Neolithic sites with LBK pottery (white dots) on a map of the present-day landscapes (after Haskevych 2021, p. 39, fig. 15). Base map: Loza 2010, 30-31, fig. 1.08; with simplification. The LBK sites distribution after Lenartovych 2013, fig. 2, 3 and Saile 2020, fig. 2, 9, 11, supplemented and with alterations.

Landscapes: I – coniferous-deciduous forests; II – broadleaf forests; III – meadow steppes; IV – steppes; V – mountain forests and mountain meadows.

Sites: 1 – Fasova; 2 – Vita Poshtova-2; 3 – Shchurivtsi-Porih; 4 – Bazkiv Ostriv; 5 – Dobrianka-3; 6 – Gard; 7 – Soroca V; 8 – Hirzhove; 9 – Tătăreuca Nouă XV.

Рис. 14 Місцезнаходження № 36 /КУЛЬТ. ЛІНІЙНО-СТРІЧКОВОЇ КЕРАМІКИ/

1

2

3

Рис. 2. Розташування пам'ятки Фасова (Рудня-Фасова-1): 1 – схематичний план, за польовим звітом В. К. Пясецького 1973, рис. 14); 2 – перенесення локалізації Фасової з польового звіту В. К. Пясецького на карту масштабу 1:100 000 (Генеральний штаб ЗС СРСР, арк. М-35-58, 1976 р.); 3 – сателітарний знімок Google Earth території між селами Фасова та Кам'яний Брід із зазначенням пунктів Фасова (1) та Кам'яний Брід-1 (2).

Fig. 2. Location of the Fasova (Rudnia-Fasova-1) site: 1 – schematic plan, according to a field report by V. Pyasetskyi (1973, fig. 14); 2 – conversion of the localization of Fasova in V. Piaseskyi' report to a map of a scale of 1:100,000 (General Staff of the USSR Armed Forces, sheet M-35-58, 1976); 3 – Google Earth satellite image of the territory between the villages of Fasova and Kamianyi Brid, indicating the sites of Fasova (1) and Kamianyi Brid-1 (2).

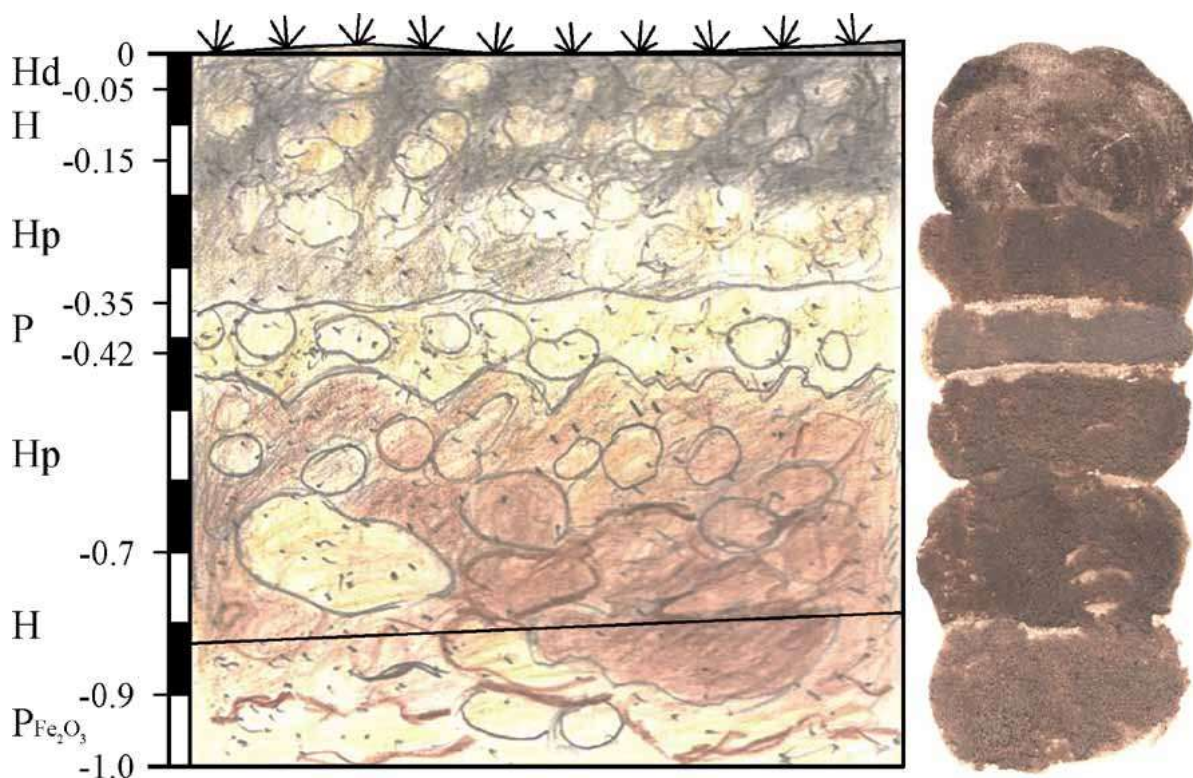
Рис. 3. Супутниковий знімок Google Earth пам'ятки Фасова із зазначенням шурфів (квадратики та номери) та умовної межі між східною та західною ділянками (штрихова лінія).

Fig. 3. Google Earth satellite image of the Fasova site with the indication of test pits (squares and numbers) and the conditional border between the eastern and western parts (dashed line).

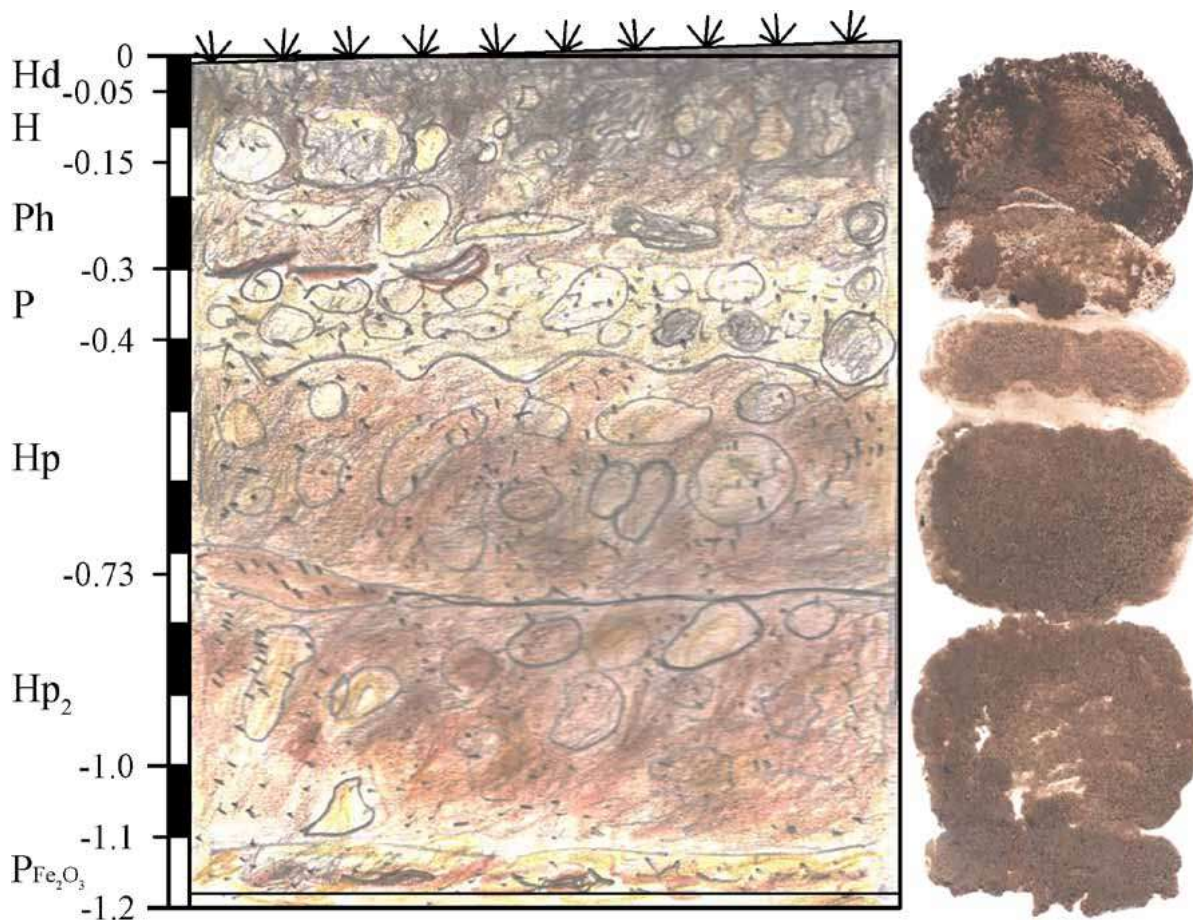
Рис. 4. Фасова. Панорамний вид на пам'ятку з північного сходу (1) та заходу (2). Фото Д. Л. Гаскевича.

Fig. 4. Fasova. A panoramic view of the site from the northeast (1) and west (2). Photo by D. Haskevych.

Рис. 5. Фасова. Шурф № 1. Стратиграфія південної стінки, за Ж. М. Матвіїшиною (опис горизонтів у тексті). Рисунок Ж. М. Матвіїшиної.

Fig. 5. Fasova. Test pit No. 1. Stratigraphy of the southern wall, according to Zh. Matviishyna (see description of horizons in the text). Drawing by Zh. Matviishyna.

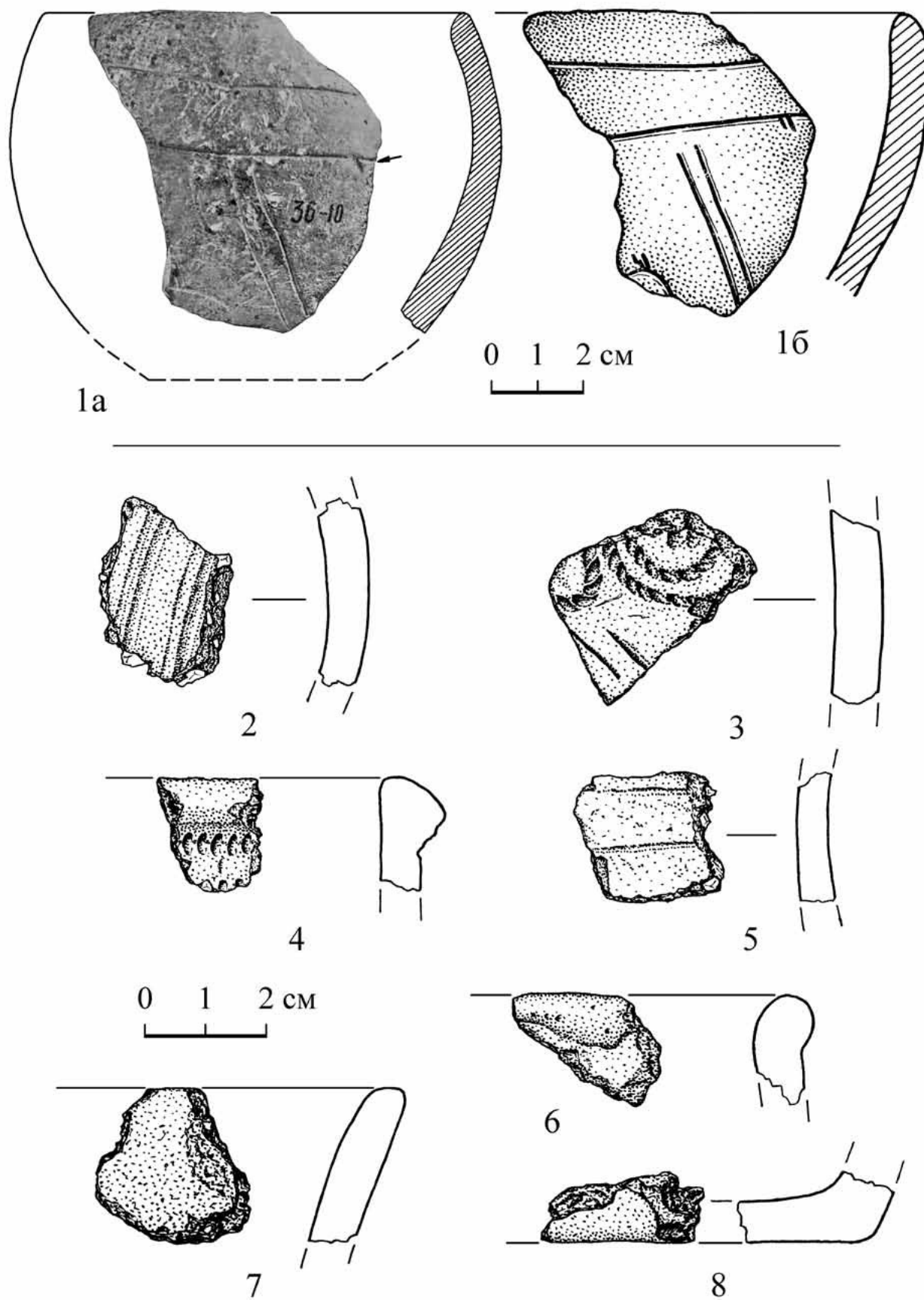

Рис. 6. Фасова. Шурф № 2. Стратиграфія західної стінки, за Ж. М. Матвіїшиною (опис горизонтів у тексті). Рисунок Ж. М. Матвіїшиної.

Fig. 4. Fasova. Test pit No. 2. Stratigraphy of the western wall, according to Zh. Matviishyna (see description of horizons in the text). Drawing by Zh. Matviishyna.

Рис. 7. Фасова. Шурф № 3. Східна стінка. Фото Д. Л. Гаскевича.
Fig. 7. Fasova. Test pit No. 3. Eastern wall. Photo by D. Haskevych.

Рис. 8. Фасова. Фрагмент посудини КЛСК з досліджень 1971 р.: 1а – за В. К. Пясецьким (1973, рис. 3: 18), 1б – за Д. Я. Телегіним (Телегин 1979, с. 231, рис. 2: 13); 2–8 – керамічні знахідки з досліджень 2021 р. (рис. Д. Л. Гаскевича).
Fig. 8. Fasova. The fragment of the Linear-Band Pottery Culture vessel from the research in 1971: 1a – according to V. Piasetskyi (1973, fig. 3: 18), 1b – according to D. Telegin (1979, p. 231, fig. 2: 13); 2–8 – ceramic finds from the research in 2021 (drawing by D. Haskevych).

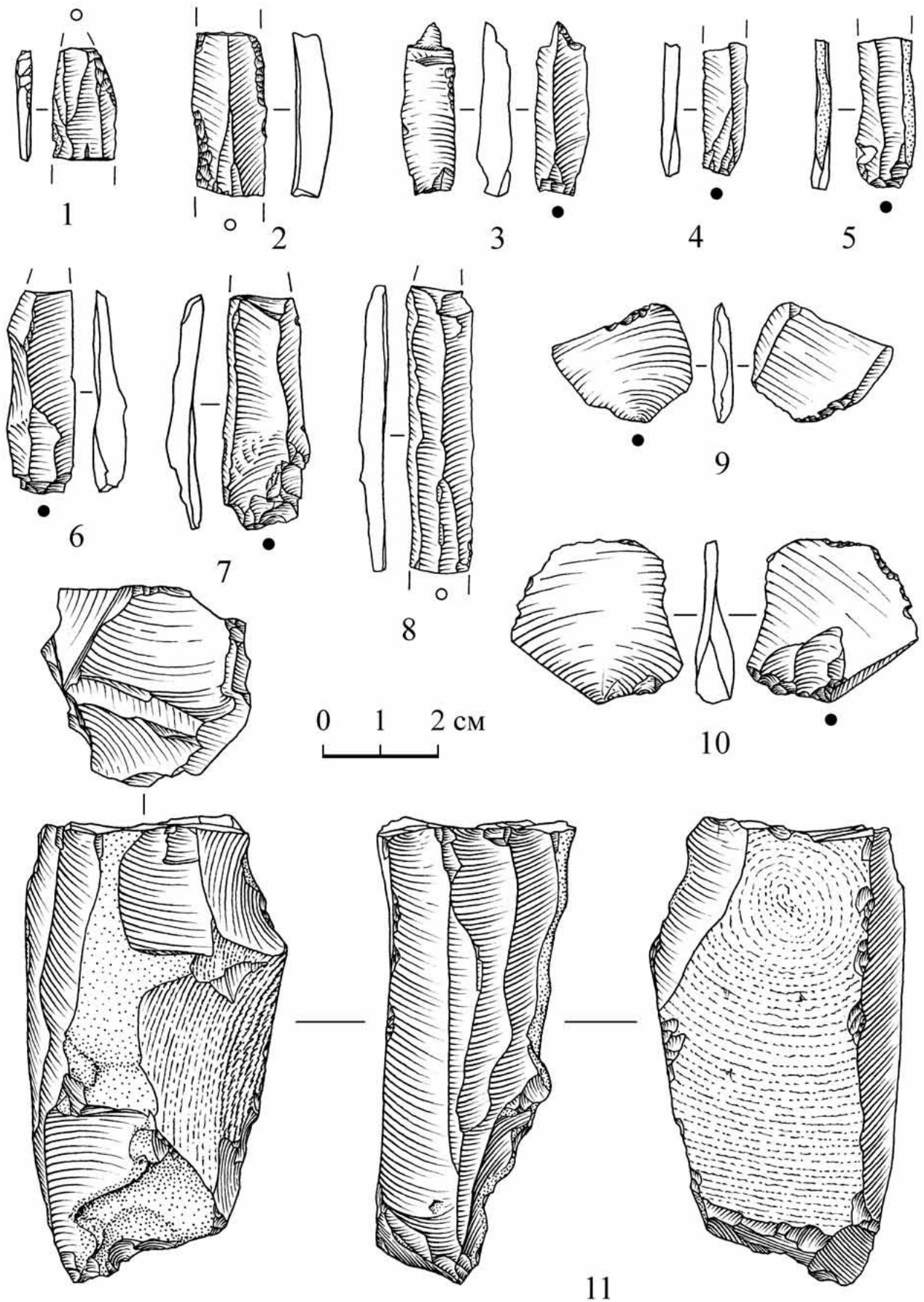

Рис. 9. Фасова. Крем'яні вироби з досліджень 2021 р. (рис. Д. Л. Гаскевича).

Fig. 9. Fasova. Flint artifacts from the research in 2021 (drawing by D. Haskevych).